

Abstract

In the Ottoman Empire, the fatwas were given as poetry and it was possible for an original species to enter Turkish literature. Fatwa word, comes from the root feta in the brave, young, strong sense and it's solution with a strong answer to a difficult problem. The work of fatwa in the Ottoman Empire was performed by the shaykh al-Islam in the center and by the mufti in the provinces. This business has been seen as an important public service; by the mufti or shaykh al-Islam a difficult question of sources were searched and is dissolved. For this reason, for the mufti or the shaykh al-Islam is used "hallal-ı müşkilât, ukde-güşâ" like titles. A large part of the Ottoman fetwas was written Turkish and as prose and in a small amount it was also written as poetry. The poetry fatwas in the Ottoman Empire were written by shaykh al-Islam or muftis, which has a special place among Divan poets. The Ottoman poetry fatwas, which were usually started to be given in the middle of the 16th century, were revealed by famous Ottoman sheikhulislams such as Ebussuud, Bostanzade Mohammed and Hoca Sadeddin. Mohammed Bahai Efendi is one of the most prominent poetry fatwa owner. In our two previous article his seven poetry fatwas were introduced. In this article two poetry fatwas which are determined later are introduced.

Key words: Muhammed Bahâî Efendi, sheikhulislam, poetry fatwa.

Öz

Osmanlı'da fetvâlar da manzum hâlde verilmiş ve Türk edebiyatına orijinal bir türün girmesi mümkün olmuştur. Arapça yiğit, genç, güçlü anlamındaki fetâ kökünden türemiş bir kelime olan fetvâ, zor bir meselenin kuvvetli bir cevapla çözümlenmesini ifade eder. Osmanlı'da fetvâ işlemi merkezde şeyhülislâm, taşralarda da bu kuruma bağlı olarak faaliyet yürüten müftüler tarafından gerçekleştirilmiş ve bu iş önemli bir halk hizmeti olarak görülmüştür. Fetvâ vermede zor bir mesele şeyhülislam ve müftülerce kaynaklarından araştırılarak çözümlenmektedir. Bu zor işten dolayı şeyhülislâm veya müftülere 'hallal-ı müşkilât, ukde-güşâ' gibi unvanlar verilmiştir. Genellikle Türkçe ve mensur hâlde verilen Osmanlı fetvâlarının küçük bir kısmı da nazmen verilmiştir. Osmanlı'da manzum fetvâlar Divan şairleri arasında özel bir yer tutan şeyhülislâm ve müftülerce verilmiştir. Osmanlı manzum fetvâları genellikle 16.yüzyıl ortalarında görülmeye başlanmış ve büyük ölçüde Ebussuud, Bostanzâde Muhammed, Hoca Sadeddin Efendiler gibi ünlü şeyhülislâmlarca ortaya konulmuştur. Manzum hâlde fetvâ vermiş şeyhülislâmların en önde geleni Muhammed Bahâî Efendi'dir. Daha önceki iki makalemizde onun yedi adet manzum fetvâsı tanıtılmıştı. Bu makalede ise onun sonradan tespit edilen iki manzum fetvâsı daha tanıtılmaktadır

Anahtar Kelimeler: Muhammed Bahai Efendi, şeyhülislâm, manzum fetvâ.

GİRİŞ

İslâm dünyasında her türlü konu nazmen kaleme alınabilmiş ve sonucunda güçlü bir gelenek oluşmuştur. Bu gelenek içinde fetvâlar da yerini almış ve özellikle Osmanlı'da şeyhülislâm ve müftülerin manzum biçimde fetvâ vermesi bir gelenek olmuştur. Yiğit, güçlü manasındaki Arapça fetâ kökünden gelen *fetvâ* kelimesi, bir meselenin hükmünü açıklayarak güçlüğü çözen güçlü cevap anlamındadır. İslâm devletlerinde önemli işlere müftülere danışılarak girilmiş, dört Halife döneminde kadılık ve müftülük valilerde toplanmış, ardından fetvâ ve kazâ birbirinden ayrılıp Ömer bin Abdülaziz devrinde iftâ teşkilâtı resmen kurulmuş (Atar,1991:122-126), Memlükler devrinde ise müftüler devlette etkin biçimde yer almışlardır (Uzunçarşılı, 1984:387). Osmanlı Devleti'nde her türlü olay fetvâ konusu olmuş, özel hukuku ilgilendiren fetvâlar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvâlar idarecilerin isteği üzerine verilmiştir (Atar, 1995:490). Osmanlı'da 16.yüzyılın sonlarında şeyhülislâmlık konumca epey yükselmiş ve yüksek rütbeli müderris ve kadıların atamaları ile bütün müftü teşkilâtının yönetimi 1574 yılından itibaren bu kuruma verilip, taşralardaki bütün müftülükler fetvâ işini İstanbul'daki şeyhülislâma bağlı bir taşra teşkilâtı olarak icra etmiştir (MTM, 1331: 538-539; Uzunçarşılı, 1988:179; İpşirli, 1994:270; Yakut, 2003:36). Fetvâ kitap veya mecmuaları, fıkıh kitaplarının sistemine göre düzenlenmiş ve cevaplar Hanefî mezhebine göre verilmiştir. Osmanlı'da fetvâlar, Fetvâ Emîni Dairesinde 'mesele' adıyla klişe sözlerle yazılır ve erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm gibi hayalî adlar kullanılırdı. Şeyhülislâm fetvâlarının altına el yazısıyla imza atmak gerekliyse de, 18. yüzyılda imza yerine kişisel mühür basılmış, bazı fetvâlarda da imza ve mühür birlikte bulunmuştur (Uzunçarşılı, 1988:203-204). Genellikle mensur olan Osmanlı fetvâlarının küçük bir kısmı da manzum olarak yazılmıştır. İlk örnekleri 16.yüzyılda şair şeyhülislâm ve müftülerde görülen bu fetvâların belli bir şekil ve muhtevada yazıldığı ve bazı ulema ailelerinin manzum fetvâ vermede belirgin biçimde öne çıktığı görülmektedir. Bu fetvâlar, bir şeyhülislam veya müftüye bir meselenin nazmen sorulmasından dolayı böyle verilmiştir. Sayıca az olan manzum fetvâlarda sanat kaygısı güdülmemiş, aruzun kısa kalıpları kullanılıp konular kısaca anlatılmıştır. Bu fetvâların giriş bölümünde şeyhülislâmlar için: *sadeşçe-i kevn, müftî-i hak-güy-ı hakâyık-iz'ân, re'is-i mecâmi'-i 'ulemâ, ser-efrâz-ı fırka-i fuzalâ, şeref-bahş-ı mesned-i iftâ, kâ'id-i rekb-i cümle-i fuzalâ ukde-güşâ-yı müşkil-i nâs, miiftâh-ı fuzûl u kenz-i ecnâs* gibi övgü ifadeleri kullanılmıştır. Edebî yönden iddialı olmayan bu fetvâlar sıradan manzumeler olmayıp, yer yer nida, teşbih, mecaz, tevriye, istihdam, mübalağa gibi sanatlarla nükteli, zarif ve kinayeli cevaplar verilmiştir. Bu fetvâlar, vezin ve kafiyece başarılı, şekli kusurların çok az olduğu, genellikle aruzun hafif veya cedid bahrinden fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbının kullanıldığı manzumelerdir.

Osmanlı'da manzum fetvâ veren şeyhülislâmlardan Hoca Sadeddin Efendi ile onun oğlu veya torunları Muhammed, Esad, Muhammed Bahâî, Ebû Saîd ve Feyzullah Efendiler şair sülale geleneği oluşturmuşlardır. Bunlar, tespit edilen Osmanlı manzum fetvâlarının yarısından fazlasını vermiştir. Bunların da en önde geleni Muhammed Bahâî Efendi'dir.

Muhammed Bahâî Efendi

Rumeli kazaskeri Abdülaziz Efendi (ö.1617)'nin oğlu olup 1595 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Şeceresi babası yoluyla Hoca Sadeddin Efendi'ye, ondan Yavuz Sultan Selim'in nedimi Hasan Can'a, anne tarafından da Ebussuud Efendi'ye bağlanmaktadır. İlk tahsilini babası ve aile çevresindeki tanınmış âlimlerden alıp, 1617'de babasıyla hacca gitmiş, dönüşte çeşitli medreselerde müderrislik yapıp ardından kadılığa atanarak 1631'de Selânik, 1633'te Halep kadısı olmuş, bu sırada Halep valisi Ahmed Paşa ile arası

açılarak mükeyyifat düşkünlüğü ve görevi aksatma ithamıyla padişaha şikâyet edilmiş ve azledilip Kıbrıs'a sürülmüştür. 1638'de Şam, 1644'te Edirne ve bir yıl sonra da İstanbul kadılığına; 1646'da Anadolu, ardından da Rumeli kazaskerliğine atanmış, 1647'de ikinci kez Rumeli kazaskeri olup, 1649'da ise şeyhülislâm olmuştur. İzmir konsolosunun yargılanması meselesinde azledilmiş, 1652'de ikinci kez şeyhülislâm olmuştur. 1654'te boğmacadan ölmüş ve Fatih Camii civarına defnedilmiştir. Keskin zekâ ve güçlü hafızasıyla her meseleyi çözdüğü, ilmî konularla fazla uğraşmayıp daha çok sohbet ve edebiyat meclislerinde bulunduğu nakledilmiştir. Kâtib Çelebi: "Merhum tab'-ı selim zihni müstakim sahibi bir kimse idi; eğer kanun üzere şuğl edip keyfe mübtelâ olmasa Rûmda bir gelenlerden olurdu." diyerek onu tenkitle beraber meziyetlerini de belirtmiştir. Derviş Abdî-i Mevlevî'den ta'lik meşk etmiş, latifeleriyle tanınmıştır (İpşirli-Uzun, 1991:463-464). Muhammed Bahâî Efendi, Bâkî'den Nedim'e uzanan ses, aheng ve söyleyiş güzelliği peşinde koşmuş, örnek aldığı şairlerin başında kendisine Bahâî mahlasını veren Şeyhülislâm Yahyâ Efendi gelmiş, Bâkî'den de etkilenmiştir. Bir divançesi olan Bahâî Efendi'nin dili ses ve mânaca ahenkli ve zarif olup şiirleri sayıca azdır. Bu, az ve öz yazma isteği ile üslûpça titizlik ve yaratılışça velûd olmamasına bağlanmıştır. Şiirleri çok beğenilmiş, divanının sadece İstanbul kütüphanelerinde 20'den fazla yazma nüshası bulunmuştur. 900 beyitlik divançesinde 6 kaside, Sâkinâme ve Niyâznâme adlarında 2 mesnevi, 4 kıt'a, 2 tarih kıt'ası, 40 gazel ve 18 rubâî olup tevhid, münâcât, na't gibi dinî manzumeler yoktur. Altı padişah cülûsunu görmesine rağmen IV.Murad ile Kaptanıderyâ Mustafa Paşa dışında hiçbir padişah ve devlet adamına kaside yazmamıştır. Tasavvuf ve tarikatla sempati düzeyinde ilgilenip aşk, âşık, maşuk, gönül, gam, hicran, vuslat, cemâl vb. kavramlara tasavvufî açıdan da yaklaşmıştır. "...neylersin, ...bakışlar, ...bakarsın" redifli gazelleri başta, şiirlerine birçok nazire yazılmış, bunlar arasında Nâîlî, Neşâtî, Nâbî, Nahîfî, Nazîm öne çıkmıştır. Sert mizaçlı ve asabî bir kişiliği olduğu, şeyhülislâmlık dönemlerinin mücadeleye geçtiği, harareti tarikat-şeriat tartışmalarında iş icabı tarikat taraftarlarının aleyhine fetva verse de el altından onları koruduğu söylenmiştir. Coğrafi konularla keşiflere destek vermediğinden Kâtib Çelebi tarafından eleştirilmiş, tütünün mubahlığına dair verdiği fetva sebebiyle de leh ve aleyhinde kanaatler oluşmuştur. Fetvâları derlenip toplanmışsa da müstakil basımı olmamıştır (Tolasa 1979:27-35).

Muhammed Bahâî Efendi'nin manzum fetvâları -III

Muhammed Bahâî Efendi, şairliğini fetvâlarında da sıkça göstermiş ve manzum fetvâ veren şeyhülislâmlar arasında ilk sırada yer almıştır. Manzum fetvâlarının suallerinde iltifatlı ve zarif bir anlatım, cevaplarında da edebî sanatlarla beslenmiş nükteli, nazik bir üslûp vardır. Fetvâların soru kısmında kendisi için: *hallâl-ı müşkilât, müşkil-güşâ-yı cümle ahvâl, hâtemü'l-müctehidîn, ukde-güşâ-yı işkâl, kalem-perdâz-ı hikem-sâz-ı dîn, hudâvend-i akl-ı küll-fitrat, müftî-i 'allâme-i kâmil-iz-ân* gibi sıfatlar kullanılmıştır. Muhammed Bahâî Efendi'nin manzum fetvâları tarafımızca önce Almanya'da Bayerische Staatsbibliothek'te yer alan bir mecmuada tespit edilmiş, müteakiben Türkiye'de çeşitli fetvâ ve şiir mecmuaları da taranarak bir makale hâlinde ortaya konulmuştur. Bu ilk makalede dört adet manzum fetvâ tanıtılmış, araştırmalarımız ilerledikçe üç adet manzum fetvâ daha tespit edilip ikinci bir makalele ile ortaya konulmuştur.² Böylece ilk makalede 60, ikincide de 25 beyit olmak üzere toplam 85 beyit manzum fetvâsı tanıtılmıştır. Ancak, daha sonra başka manzum fetvâları da tespit edildiğinden bu makale kaleme alınmıştır. Bu makalede iki manzum fetvâsı daha tanıtılmaktadır. Toplam 14 beyit olan bu iki fetvâ, kıt'a olarak yazılmış, dokuz beyit olan ilki münserih bahrinin müfteilün fâilün müfteilün fâilün kalıbı

² I.Eliaçık,M.,Osmanlı'da Manzum Fetvâ Geleneği, Türkiyat Mecmuası, 21/2, 2011, s.105-145; II. Muhammed Bahâî Efendi'nin Manzum Fetvâları -II, JOHS, September 2016, 9/27, pp.95-104.

ile, beş beyitlik diğeri de muzâri bahrinin mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün kalıbı ile yazılmıştır. Birincisi miras, ikincisi cinayet ve diyet üzerinedir:

1.³

müfteilün fâilün müfte'ilün fâilün

Ey ki nişimen-gehün sadr-ı serîr-i savâb

Hâk-i derün dîde-i 'âleme kühl-i cilâ

Vey ki vücûdun şeh-i mülket-i dîn-i mübin

Fazl u kemâl ü hüner her biri kemter gedâ

Müşkilimüz hall idüp dahi beyân itsenüz

Bâ'is-i ecr-i cezîl olduğına yok mirâ

Ahmed ile Mustafâ ikisi dahi marîz

Bir kulını Ahmede itse hibe Mustafâ

Kabz idüp Ahmed dahi itse hibe vâhibe

Alsa yine Mustafâ 'abdini pes sâniyâ

Fevt olıcak ikisi olmayıcak gayri mâl

Vârisine Ahmedün hisse nedür serverâ

El-cevâb

Çünkü ider Mustafâya hibe Ahmed kuli

Mes'ele tokuzdan olmakdur ana muktezâ

Lîk sekizden olur dâyr-i iskâtile

Bunda budur nitekim kavli-i imâm-ı hüdâ

İkisini Ahmedün vârisi ihrâz idüp

Altısı ibkâ ider vârisine Mustafâ

Ketebehü'l-fakîr Muhammed Bahâî 'ufîye anh

Ey, doğruluğun baş tahtında oturan! Senin eşiğinin tozu, âlemin gözüne sürme, şâhı olduğun dîn ülkesinde üstünlük, olgunluk ve hüner de aciz kullarıdır. Öyleyse, müşkilimizi çözüp bolca ecire ulaşacağına şüphe yoktur. İkisi de hasta olan Ahmed ile Mustafâ'dan, Mustafâ bir kölesini Ahmed'e hibe etse, Ahmed de onu geri Mustafâ'ya hibe etse; ikisi de öldüğünde Ahmed'in mirasçısına başka da mâl yoksa, hisse nasıl olur?

Cevap: Ahmed, köleyi Mustafâ'ya hibe edince, ona mesele, dokuzdan gerekli olursa da 'dâir-i iskât' ile sekizden olur, bu konuda doğru İmâm'ın görüşü budur. İkisini Ahmed'in vârisi alıp, altısı da Mustafâ'nın mirasçısına kalır.

Bunu Muhammed Bahâî cevapladı, günahları affolsun

³ Milli Kütüphane, 06 Mil YzA 8521/1, 77b.

2.⁴

Mes'ele-i manzûme

mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün

Ey kân-ı 'ilm ü fazl u hüner menba'-ı sehâ

Vey câ-nişin-i Hazret-i Peygamber-i Hudâ

Zeydün giceyle Amr-ı şakî menzilin basup

Mâlnı Zeydün almagiçün eylese cefâ

Tahlis-i nefis ü mâliçün ol dem kılıç ile

Zeyd ursa Amrun itse teninden serin cüdâ

Öyle ayaza emri nedür şer'-i enverün

Ey zât-ı pâki eyleyen âfâkı pür-ziyâ

El-cevâb

Zeyde tasarru' eyleyemez bir tarîk ile

Ahkâm-ı şer' böyle ola çünki mâcerâ

*Ketebehü'l-fakîr Muhammed Bahâi 'uftiye anh**Ey ilim, fazilet, hüner ve cömertliğin kaynağı, ve Hz.Peygamber'in yerinde oturan!**Şakî Amr, geceleyin Zeyd'in evini basıp mâlnı almak için zulmetse, Zeyd de can ve malını korumak için o anda kılıçla Amr'ın başını teninden ayırsa, böyle bir işe şeriatın emri nedir, ey temiz kişiliğiyle her yeri aydınlatan!**Cevap: Zeyd'i bir şekilde yıkıp yere çalamaz, olay böyle ise şeriatın ahkâmı budur.**Bunu Muhammed Bahâi cevapladı, günahları affolsun*

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde ilk örnekleri 16.yüzyılda ortaya konulan manzum fetvâlar güçlü şairlerin kalemlerinden çıktıklarından hukukî metin olmaları yanında, değerli birer edebî metin olarak da dikkati çekmektedirler. Muhammed Bahâi Efendi şeyhülislâm şairler arasında en çok manzum fetvâ veren kişi olup, elimizde mevcut olan manzum fetvâların çoğu onun kaleminden çıkmıştır. Ayrıca, mensup olduğu ulema ailesi de onun gibi manzum fetvâ vermede öne çıkmıştır. Bahâi Efendi, baba ve dedesinden gelen geleneği güçlü biçimde sürdürmüş ve manzum fetvâ vermede onların epey önüne geçmiştir. Manzum fetvâları çeşitli fetvâ ve şiir mecmualarında karışık olarak bulunmakta, mürettep olarak bir kitapta yer almamaktadır. Şu ana kadar üç ayrı makalede toplam dokuz adet manzum fetvâsı tanıtılmış olup, devam eden araştırmalarımız sonucunda başka manzum fetvâlarının da ortaya çıkacağını tahmin ediyoruz.

⁴ Milli Kütüphane, 06 Mil YzA 47/1, 22b.

Kaynakça

- Atar, F. (1991). İslâm Adliye Teşkilâtı, Ankara: Diyanet İşleri Bşk. Yayınları.
- Atar, F. (1995). Fetva. Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C.12, s.486-496, İstanbul.
- Eliaçık, M.(2011). Osmanlı'da Manzum Fetvâ Geleneği. *Türkiyat Mecmuası*, 21/2, s.105-145.
- Eliaçık, M.(2016).Muhammed Bahâî Efendi'nin Manzum Fetvâları –II, JOHS, September, 9/27, pp.95-104.
- İpşirli, M. (1994), Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C.I, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- İpşirli, M. ve Uzun, M.(1991). Bahâî Mehmed Efendi. Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.4, s.463-464.
- Osmanlı Kanunnâmeleri (1331/1915), Milli Tettebular Mecmuası (MTM) I (3): 495-544.
- Tolasa, H.(1979). Şeyhülislâm Bahâyi Efendi Divânı'ndan Seçmeler, İstanbul: Tercüman 1001 Eser,.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara: TTK yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1984).Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara: TTK yayınları.
- Yakut, E. (2003). II. Meşrutiyet Döneminde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukuki Düzenlemeler, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), s.34-35.